

Hozman, Karel

Pragmatistické pojetí zkušenosti a praxe

In: Hozman, Karel. *Gnoseologie pragmatismu : kritický rozbor*. Vyd. 1.
Brno: Universita J.E. Purkyně, 1969, pp. 41-58

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/120280>

Access Date: 20. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

III

PRAGMATISTICKÉ POJETÍ ZKUŠENOSTI A PRAXE

1. Kategorie zkušenosti v pragmatismu

Jednou z hlavních stránek pragmatismu je empiristické hledisko v gno-seologii. V souvislosti s tím vystupuje v pragmatismu silně do popředí pojem zkušenosti.

Rozborem tohoto pojmu se obšírně zabývá především Dewey v knize *Experience and Nature*. Dewey se staví proti tradičnímu pojetí zkušenosti jako zkušenosti smyslové. Dewey brojí proti akademičnosti filosofie a požaduje přiblížit filosofii životu, lidem, praxi. Tato tendence se projevuje i v tomto případě. Deweymu slouží jako východisko při koncipování pojmu zkušenosti to, že kromě specifického významu ve filosofii se slova zkušenost používá i v jiných významech. Jedním z dalších významů tohoto slova je: znalosti, dovednosti, návyky, které člověk získal tím, že konal určitou činnost, a které mu pomáhají dělat tuto činnost lépe, než když ji prováděl jako začátečník. Když Dewey mluví o zvycích jako o součásti zkušenosti, má na mysli zkušenost ve zmíněném slova smyslu.¹ Ovšem ještě jinak zbavuje Dewey pojem zkušenosti „odbornickosti“ a zahrnuje do něho běžné lidské prožitky: nejistotu, obavy z budoucnosti, která se člověku může jevit jako to, co mu přinese osud. I „osudová“ implikace budoucnosti v přítomném okamžiku náleží podle Deweyho do pojmu zkušenosti.² Když si takto Dewey připravil půdu, opravuje pojem zkušenosti i tím, že do zkušenosti zahrnuje i neznalost, a důležitou úlohu ve zkušenosti připisuje podvědomí.³ Nakonec ztotožňuje zkušenost s přírodou a historií,⁴ aby udělal rovnítko mezi zkušeností a skutečností. Přestože zkušenost v Deweyho pojetí nakonec pohlcuje všechno, co existuje, označuje ji za entitu neutrální, ani za hmotnou, ani za duševní. Jindy Dewey mluví o věcech jako neutrálních, ani hmotných, ani duševních, které jsou v důsledku poznávání interpretovány jako jednak fyzické, jednak mentální.⁵ Nejde však o objektivně reálné věci, jde stále o věci — jak Dewey říká — zalkoušené.⁶ Když Dewey pojednává o neutrálním charakteru zkušenosti,

¹ Viz J. Dewey, *Experience and Nature*, Chicago — London 1926, str. 7.

² Viz tamtéž.

³ Viz tamtéž.

⁴ Viz tamtéž, str. 8–9.

⁵ Viz tamtéž, str. 19, 20, 21.

⁶ Viz tamtéž, str. 20, 21.

uvádí, že rozlišování subjektu a objektu je primitivní distinkce.⁷ Dewey se snaží přesvědčit čtenáře o existenci neutrálních věcí, ani hmotných, ani duševních, tím, že jim přisuzuje pohyb a vývoj.⁸ (Obdobně se James snažil přesvědčit o existenci čisté zkušenosti tvrzením, že prodělává evoluční vývoj.⁹) Přesto však není myšlenka neutrálních věcí akceptovatelná.

I český filosof Vorovka, který píše o americké filosofii vcelku s velkým uznáním, všímá si toho, že podle Deweyho není rozdíl mezi věcí a naší zkušeností o věci, a ve spojitosti s tím uvádí, že Dewey „má k idealismu v mnohém ohledu blíže, než by si přál...“.¹⁰ I Vorovka tedy naznačuje, že Deweyova snaha postavit se nad materialismus a idealismus nemá žádnou výsledek.

Poznamenejme mimochodem, že v pragmatismu se někdy zkušenost chápe jako vnímání, a to jako vnímání, které není odrazem hmotné skutečnosti, a které je izolované od svého základu – lidského materiálního zasahování do objektivní skutečnosti – i od myšlení. Jak později blíže vyložíme, i toto užší pojetí zkušenosti v pragmatismu zapadá do rámce subjektivního idealismu.

Pragmatistický empiricismus je v podstatě antipodem materialistického chápání poznání. Pragmatistický empiricismus je zároveň protikladem racionalismu a projevuje s ním principiální nesouhlas. U Deweyho spočívá antiracionalistické, resp. antiintelektualistické stanovisko v tom, že se přisuzuje nadměrný význam zkušenosti a že se jako součást zkušenosti zdůrazňuje podvědomí, sny, duševní nenormálnost a také pověra, magie apod.¹¹

Nevědomé sféře připisuje Dewey důležitou úlohu i ve své koncepci vnímání. Vjemy jsou podle něho jakási pojítka mezi automaticky probíhajícími činnostmi, jsou to dočasné vědomé děje spojující nevědomě probíhající jednání (například píší, aniž si uvědomují pohyby tužkou, ale ulomí-li se špička, vnímám to, činnost přeruším a reorganizují jednání).¹²

Antiracionalistický charakter pragmatistického empiricismu je markantní zejména v chápání povahy a úlohy myšlení a v poměru k logice.

Podle Jamese nemůže rozum postihovat skutečnost, která je v pohybu a změně. Je tomu tak proto, že pojmy jsou diskontinuitní a neměnné. James píše: „... z diskontinuit nelze vystavět kontinuitní bytí a ... pojmy jsou diskontinuitní. Jednotlivé momenty, ve které rozpouštějí změnu, jsou stavy; změna sama se však uskutečňuje na cestě, která leží mezi nimi.“¹³ Tezi o neměnnosti pojmů najdeme už v základním pragmatistickém psychologickém díle, v Jamesových *Principles of Psychology*.¹⁴ James navazuje na názory Bergsonovy. James také výslovně uvádí, že se o Bergsona opírá a že Bergson mu svým bojem proti racionalismu dodal

⁷ Viz tamtéž, str. 7.

⁸ Viz tamtéž, str. 29.

⁹ Viz W. James, *Essays in Radical Empiricism*. New York 1922, str. 35.

¹⁰ Viz K. Vorovka, *Americká filosofie*, Praha 1929, str. 211.

¹¹ Viz J. Dewey, *Experience and Nature*, Chicago – London 1926, str. 10.

¹² Viz J. Dewey, *Rekonstrukce ve filosofii*, Praha 1929, str. 70, 71.

¹³ Viz W. James, *A Pluralistic Universe*, New York 1912, str. 236.

¹⁴ Viz např. W. James, *Principles of Psychology*, New York 1918, I, str. 467–468.

odvahu popřít vědeckou hodnotu logiky.¹⁵ Názor, že pojmy neprodělávají žádné změny, neobstojí však v konfrontaci s fakty historického vývoje lidského poznání. Tento názor je jedním z dokladů toho, že v pragmatismu existují i výrazné prvky statického myšlení a že by jej bylo mylné charakterizovat jen jako procesuální filosofii. Metafyzický charakter má i názor týkající se diskontinuity pojmů. Jak lze z výše uvedené citace vyrozumět, James se domnívá, že pojmy nejsou s to postihovat kontinuitní, nýbrž jen diskontinuitní stránku skutečnosti. Je pravda, že pojmy „zhrubují“ skutečnost, a to pro svůj abstraktní charakter, který v té či oné míře mají a kterým skutečnost v jistém ohledu ochuzují. „Zhrubení“ skutečnosti v pojmových odrazech je arci jen relativní. S pokrokem poznání se i pojmy stále více „zjemňují“: s tím, jak se poznání stále prohlubuje a stává úplnějším, vystihují i pojmy stále dokonaleji dialektický charakter bytí.

Nelze ovšem říci, že pojmy, protože skutečnost zhrubují, nemohou postihovat kontinuitní stránku pohybu a že tím statizují skutečnost. Obsah vědeckých pojmů se neomezuje jen na diskontinuitu a relativně stabilní stránku věcí a jevů (která je ovšem podmínkou pojmového postihování skutečnosti). Naopak, pojmy jsou s to odrážet celou mnohotvárnou dialektičnost světa. Nelze ovšem zapomínat na to, že vytváření pojmů je součástí celého jednotného procesu poznání, jehož hlavními komponentami jsou praxe, živé nazírání a abstraktní myšlení. Bez praxe a živého nazírání by pojmy nemohly odrážet dialektický charakter bytí, to však neznamená, že by pojmy měly ve srovnání s živým nazíráním v tomto ohledu nějakou menší nebo podřadnější úlohu. Vždyť právě pojmy jsou s to odrážet podstatu věcí a v ní i jejich dialektický charakter.

Nelze ovšem souhlasit s Jamesovým názorem, že kontinuitu a pohyb mohou postihnout výhradně smysly. Smysly relativně „zhrubují“ skutečnost obdobně, jako ji relativně „zhrubuje“ rozum. Lenin ve *Filosofických sešitech* správně poznamenal, že nejen zobrazením v myšlení, nýbrž i zobrazením v počítku se pohyb „zhrubuje“, „umrtvuje“.¹⁶

Podle pragmatismu ovšem empirie a právě tak myšlení i pojmy neodrážejí hmotnou skutečnost, nýbrž jsou nakonec součástí čisté zkušenosti.¹⁷ Podobně jako James i Dewey chápe pojmy a myšlení neodrazově. Myšlení má podle Deweyho biologický smysl a slouží přizpůsobování člověka prostředí změnou chování. Myšlení má nakonec pouze „reorganizovat“ zkušenost a spolu s tím i jednání.¹⁸ Dewey v boji proti racionalismu odmítá i tradiční logiku. Nová logika, kterou koncipuje, má pomáhat takto pojatému myšlení.¹⁹

Výklad o pragmatistickém pojetí zkušenosti by byl neúplný bez přihlídnutí k otázce tak zvané náboženské zkušenosti. Jde o Jamesovu knihu *The Varieties of Religious Experience*,²⁰ kde James píše o zření boha

¹⁵ Viz W. James, *A Pluralistic Universe*, New York 1912, str. 214.

¹⁶ Viz V. I. Lenin, *Filosofické sešity*, Státní nakladatelství politické literatury, Praha 1953, str. 234.

¹⁷ O pojmech jako součásti čisté zkušenosti viz W. James, *Essays in Radical Empiricism*, New York 1922, str. 15–16.

¹⁸ Viz J. Dewey, *Rekonstrukce ve filosofii*, Praha 1929, str. 76–77, srov. str. 106.

¹⁹ Viz tamtéž, str. 102–104, 106.

²⁰ Do češtiny byla přeložena pod názvem *Druhy náboženské zkušenosti* (vyd. v Praze 1930).

a o podobných mystických zážitcích různých jedinců, dovolává se toho, jak je sami vylíčili ať ve svých životopisech, nebo jiným způsobem. James nepopírá, že takové duševní stavy nejsou normální; naopak výslovně uvádí, že se jejich nositelé po psychické stránce vyznačují patologickými rysy.²¹ Pomocí mystických zážitků, pomocí těchto, jak říká, zkušeností snaží se James dokazovat spjatost lidského vědomí s nadpřirozeným, „širším duchovním okolím“.²² Hledisko, že vědomí souvisí se širším duchovním okolím, je alfou a omegou Jamesova citovaného spisu (autor je však uplatňuje i jinde).²³ James ve svém díle o náboženské zkušenosti postupuje zcela nekonvenčně a obrací naruby tradiční způsoby dokazování. Píše například, že abnormální psychický původ zmíněných zážitků nijak nevyvrací, ale naopak dokazuje pravdivost jejich obsahu. Cíl, ke kterému tím směřuje, je zrelativizovat protiklad mezi náboženstvím a vědou. Uvádí pak výroky, kde je zrelativizování protikladu náboženství a vědy otevřeně vyjádřeno²⁴ (James také například klade náboženské mystiky naroveň génium ve vědě).²⁵

James však dospívá ještě dále. Náboženství vědě nadřazuje, jak vysvítá například z výroku, v němž se snaží vylíčit mystické děje jako nejcenější lidské zkušenosti²⁶ (které jsou zjevně něco, co stojí výše než zkušenost vědceva). James staví náboženství nad vědu i tím, že v případě vědy zdůrazňuje její údajnou nejistotu a pouhý hypotetický charakter poznatků; o obsahu náboženské zkušenosti však píše, že je „... *doslova a objektivně veskrze pravdivý*“.²⁷

Prožitky, o nichž James píše a které mohou reálně existovat, nedokazují však žádné božské jsoučno. Jde o abnormální zážitky nejčastěji lidí věřících a jsou vysvětlitelné přirozenou cestou. Jak psychiatrie zjišťuje, například při zrakových halucinacích „vidí“ pacient určité předměty nebo osoby a zvířata, někdy i boha, svaté, čerty apod.²⁸ Halucinace a bludy se vyskytují při různých duševních, resp. nervových chorobách. Někdy je však mohou mít i lidé duševně, resp. nervově zdraví, například v horečkách, v alkoholickém deliriu, při nadýchání se určité dávky kysličníku dusného zředěného vzduchem a pod vlivem jiných látek s analogickým účinkem. I při určitém druhu arteriosklerózy mozkových cév mohou mít nemocní představy podobné halucinacím. Halucinace různého druhu jsou tedy jevem relativně častým a jsou podobně jako bludy vysvětlitelné přirozenými příčinami — dočasnou nebo trvalou abnormálností v činnosti mozku. Nemohou však být důkazem reality existující mimo ně. Ani nor-

²¹ Viz W. James, *The Varieties of Religious Experience*, New York — London 1925, str. 6—7.

²² Viz W. James, *A Pluralistic Universe*, New York 1912, str. 299—300.

²³ Hlavně v pozdějším Jamesově spisu *A Pluralistic Universe* (spis *The Varieties of Religious Experience* vyšel poprvé r. 1902).

²⁴ Viz W. James, *The Varieties of Religious Experience*, New York — London 1925, str. 24—25.

²⁵ Viz cit. dílo, str. 6—7.

²⁶ Viz cit. dílo, str. 24—25. Pokud jde o nadřazování náboženství nad filosofii, viz tamtéž, str. 455.

²⁷ Viz tamtéž, str. 515. Podtrženo v originále.

²⁸ Viz *Zd. Mysliveček, Učebnice psychiatrie, I. část: obecná, Praha 1949, str. 134.*

mální představy, a to ani ony, které věrně reprodukují skutečnost, nedokazují existenci představovaných věcí a jevů.

James je ve svých pokusech obhajovat náboženství novým způsobem originální a velmi vynalézavý, avšak jeho důvtipná argumentace a závěry neladí s vědeckými způsoby dokazování a s vědeckým poznáním. Toto usílí je poznamenáno subjektivismem a libovolností. James například sice nepopírá, že mystické prožitky nejsou vjemy, přesto však usiluje o to, aby je převedl na stejnou rovinu s vnímáním; chce je, pokud možno, připodobnit zkušenosti smyslové. Finguje proto existenci speciálního smyslu pro přímé postihování mystického světa.²⁹ Podobnou nevázanost, pokud jde o zacházení s pojmem zkušenosti, najdeme rovněž u Deweyho. Dewey neodůvodněně tvrdí, že nejrůznějším druhům zkušenosti (zkušenosti vědecké, morální, politické aj.) může příslušet náboženská kvalita.³⁰ Jak u Jamese, tak i u Deweyho lze postřehnout, jak se pružné zacházení s pojmem zkušenosti dobře hodí k apologii náboženství.

Nyní, když jsme stručně pojednali o některých základních rysech pragmatistického chápání zkušenosti, chceme se věnovat dalším otázkám. Jde o onen aspekt pragmatistického pojetí zkušenosti, který je nerozlučně spjat přímo se základem pragmatistického programu, totiž s tím, že pragmatismus chce být filosofií praktického života, filosofií praktickou.

2. Základní charakteristika pragmatistického pojetí praxe

Orientace na sepětí s praxí se projevuje v mnoha rozmanitých stránkách pragmatistické filosofie. Například James v knize *Pragmatism* zdůrazňuje, že pragmatismus „... se obrací ke konkrétnosti, přiměřenosti, k faktům, k jednání a moci“.³¹ Podle Deweyho je úkolem pragmatisticky přebudované filosofie stát se prostředkem jednání a zacházení s rozpory, tříbit ideje lidí, aby jich bylo použito ve společenských zápasech apod. Tato filosofie má lidem pomáhat, aby dosahovali „spřádanejšího a inteligentnějšího štěstí“.³² Dewey vytyčuje úkol „rekonstruovat“ filosofii, logiku, etiku, výchovu, náboženství, společnost. Proklamuje tedy aktivní, praktický vztah k světu a zapojení filosofie v „přestavbě“ vědy, výchovy, náboženství a společnosti jako celku. Mohli bychom tu uvést také Jamesovu kritiku společenského zla³³ nebo, abychom si povšimli věci i z jiné stránky, připomenout Jamesovu psychologii, podle níž všechny mentální stavy vedou k činům,³⁴ nebo Jamesovu ontologii, podle které je universum nehotové a může se činností lidí utvářet.

Dewey odmítá to, co se marxistickou terminologií označuje jako nazíravý charakter poznání. Poznání podle Deweyho probíhá v činné manipulaci s věcmi. Ideje pak jsou plány operací, jsou prostředkem k měnění

²⁹ Viz W. James, *The Varieties of Religious Experience*, New York — London 1925, str. 63—64.

³⁰ Viz J. Dewey, *A Common Faith*, New Haven — Yale University Press 1934, str. 10.

³¹ Viz W. James, *Pragmatism*, Praha 1918, str. 34.

³² Viz J. Dewey, *Rekonstrukce ve filosofii*, Praha 1929, str. 26—27.

³³ Viz W. James, *Pragmatism*, Praha 1918, str. 18—21.

³⁴ Viz W. James, *Principles of Psychology*, New York 1918, I, str. 5.

tvářnosti světa.³⁵ Naproti tomu „poznání, které je toliko reduplikací toho, co už existuje ve světě, v idejích, nám může skýtat uspokojení fotografického snímku, ale to je vše...“³⁶ Názor, analogický Deweyovu „instrumentálnímu“ hledisku, měl už Peirce v článku *How to Make Our Ideas Clear*, když uváděl, že naším přesvědčením jsou tvořena pravidla našeho jednání. „Instrumentální“ stanovisko má i James, když tvrdí, že při řízení se pragmatickou metodou se teorie stávají „nástroji, a ne odpověďmi na záhady, na nichž si můžeme odpočinout“.³⁷ Experimentální zkoumání a tzv. experimentální myšlení, které Dewey propaguje, je řízená aktivita, je to měnění podmínek, za kterých jsou předměty pozorovány, a uspořádávání nových vztahů mezi nimi.³⁸

Všude tu je patrný důraz na praktickou činnost, ať už se tento důraz projevuje v Deweyho plánech rekonstrukce, v Jamesově a Deweyově „instrumentálním“ pojetí idejí, nebo v Deweyově „experimentalistickém“ hledisku atp. I pragmatistický názor na vztah teorie a praxe se vyznačuje vyzdvihováním praxe. Praxe je tu nadřazena teorii do té míry, že ji fakticky pohlcuje. Principiální úlohu má v pragmatismu koncepce pravdy a praxe jako jejího kritéria; zde opět vystupuje do popředí role pragmatisticky pojaté praxe, která pravdu ověřuje a zároveň tvoří.

Na praxi staví pragmatismus své stěžejní principy. I sám název „pragmatismus“, odvozený z řeckého slova „pragma“ – čin, je s tím ve shodě.

Jedna okolnost je však nápadná. Slovo „praxe“ a analogicky i slovo „praktický“ se vyskytuje v pragmatistických spisech poměrně málo, rozhodně ne tolik, jak by to mělo odpovídat závažnosti pojmu praxe v pragmatismu. Vysvětlení je nasnadě. Pragmatisté (jak ještě blíže vysvětlíme z kritiky jejich pojetí kritéria pravdy) ztotožňují praxi se zkušeností. (Slovo „zkušenost“ vykazuje pak v souhrnu pragmatistických spisů nerosrovnatelně větší frekvenci než slovo „praxe“.) Ztotožnění zkušenosti s praxí se projevuje například v Jamesově výroku, že vjem verifikuje pojem, že vjem vytváří poznávací funkci pojmu,³⁹ nebo v jeho zásadě (kterou R. B. Perry jako vydavatel knihy *Essays in Radical Empiricism* cituje a označuje jako jeden z hlavních postulátů Jamesova radikálního empirismu), že praktická zkušenost, kterou se ověřuje význam jakékoli pro-
pozice, musí být jedinečná, že to musí být jedinečná zkušenost.⁴⁰ Podobně i druhý hlavní představitel pragmatismu Dewey pokládá rovnítko mezi praxí a zkušeností. Jako doklad lze uvést tento Deweyův výrok, z něhož se to vyrozumívá: „Živý tvor běže na se, trpí následky svého vlastního chování. Tento těsný svazek mezi konáním a trpěním nebo snášením tvoří, co zvine zkušenost...“⁴¹ To, že pragmatismus ztotožňuje praxi se zkušeností, uvádí marxistický kritik pragmatismu G. A. Kursanov.⁴²

³⁵ Viz např. J. Dewey, *The Quest for Certainty*, New York 1929, 2. Printing, str. 138.

³⁶ Viz tamtéž, str. 137.

³⁷ Viz W. James, *Pragmatism*, Praha 1918, str. 35.

³⁸ Viz J. Dewey, *The Quest for Certainty*, New York 1929, 2. Printing, str. 123.

³⁹ Viz W. James, *Essays in Radical Empiricism*, New York 1922, str. 60–61.

⁴⁰ Viz W. James, *The Meaning of Truth*, New York – London 1927, str. 210 a *Essays in Radical Empiricism*, New York 1922, str. X.

⁴¹ J. Dewey, *Rekonstrukce ve filosofii*, Praha 1929, str. 69.

⁴² Viz G. A. Kursanov, *Gnoseologija sovremennogo pragmatizma*, Moskva 1958, str. 52–53, 65.

V americké filosofické publicistice se vyskytly snahy vylíčit pragmatismus jako v podstatě shodný s marxistickou filosofií. Jim Cork, autor hlásící se k socialismu, avšak zároveň zaměřený protisovětsky, klade v stati *John Dewey and Karl Marx* Marxovu filosofií, jejíž smysl interpretuje v duchu pravicového socialismu, naroveň s Deweyho koncepcemi. Marxovy názory na proces poznání, včetně učení o praxi a jejím místě a úloze, označuje, dovolávaje se mínění Bertranda Russella a používaje jeho slov, za „v podstatě nerozeznatelné od instrumentalismu“.⁴³ V Corkově snaze zahlazovat rozdíl mezi marxistickými myšlenkami a deweyovským pragmatismem se projevuje kontrast mezi marxistickým, revolučním pojetím praxe a pragmatistickým pojetím praxe, které je prosto revolučního momentu.⁴⁴

V konfrontaci pragmatistického pojmu praxe, v němž je praxe převáděna na smyslovou zkušenost, na zážitkovou sféru, vystupuje v marxistickém pojmu praxe do popředí závažnost její materiální stránky. Klasikové marxismu-leninismu zdůrazňují tuto stránku praxe zejména tehdy, když kritizují předmarxovský materialismus pro jeho nazíravost a když vytýkají idealismu, že chápe aktivnost lidské činnosti jen abstraktně; proti předmarxovskému materialismu i proti idealismu vyzdvihují to, co je v marxistické filosofií nejhlavnější – její zaměření na aktivní, revoluční přetváření světa. Rovněž pro marxistickou koncepci kritéria pravdy má tato stránka praxe zásadní důležitost. Kdyby praxe neměla tuto materiální stránku – hmotné zasahování do objektivní skutečnosti – nemohlo by existovat vědecké kritérium pravdy. Především proto, že v marxistickém kritériu pravdy se počítá s touto stránkou praxe, je marxistické kritérium pravdy kritériem objektivním, vědeckým. Praxe je ovšem vědomá činnost, má nezbytně spolu s materiální stránkou i stránku vědomou. Jestliže věnujeme v kontextu rozebíraných problémů více místa materiálnímu aspektu praxe, neznamená to, že chceme odsunovat stranou vědomý moment praxe, který je neméně významný než prvek materiální, neboť vědomý prvek je podmínkou aktivního a účelného zasahování do skutečnosti. Avšak tato vědomá stránka, vědomý prvek (to jest poznávání objektivní skutečnosti v praktické činnosti, porovnávání myšlenky, kterou si praxi ověřujeme, s praktickými výsledky, jichž dosahujeme atp.) představuje *subjektivní odraz* objektivní reality; proto nemůže tento vědomý prvek praxe zaručit jistotu v tom, zda nebo do jaké míry je náš poznatek, který praxi prověřujeme, pravdivý, či nepravdivý. Hmotným zasahováním do vnější skutečnosti, to jest svou materiální, *objektivně reálnou* stránkou překračuje však praxe rámec subjektivní sféry. Právě proto může tuto jistotu dát. Právě proto, že má tuto stránku, může účinně ověřovat pravdu a vyvracet omyly v poznání.⁴⁵

Praxe má nutně tuto objektivně reálnou stránku. Praxe je však vždy zároveň vědomou činností. Praxi by tudíž bylo možno charakterizovat jako

⁴³ Viz John Dewey: *Philosopher of Science and Freedom. A Symposium*. Edited by Sidney Hook. New York 1950, str. 340.

⁴⁴ Srov. J. Lingart, *Amerikanskij pragmatizm*, Moskva 1954, str. 110.

⁴⁵ Viz V. I. Lenin, *Spisy*, sv. 14, *Státní nakladatelství politické literatury*, Praha 1957, str. 34, 147.

vědomě řízené materiální zasahování člověka do objektivní skutečnosti – do přírodních i společenských jevů.

Praxe rovněž může vést ke změnám v ideální sféře, což je nutné neméně podtrhnout (například praxe pedagogická). Jde tu pak obvykle o složitá zprostředkování, na nichž se podílí jak ideální, tak i hmotná oblast, nikoliv o bezprostřední zásah.

Někdy pragmatisté označují zkušenost za experiment.⁴⁶ I k tomu je třeba zaujmout stanovisko. Třebaže experiment bývá součástí teoretické činnosti, nikoli součástí praktického života, má základní rysy společné s praxí. Na rozdíl od výroby nemá experiment obvykle bezprostřední praktický smysl, neboť jeho účelem je poznávání. V základu je však experiment analogický výrobě, a to tím, že při experimentu (máme na mysli vědecký experiment laboratorního typu) navozujeme jev z jeho vlastních podmínek,

Jestliže považujeme praxi za jediné kritérium pravdy, nemíníme ovšem popírat to, že mohou existovat jiné způsoby dokazování pravdy, ani to, že vnímání, představování a myšlení může zastupovat praxi ve funkci kritéria pravdy, které pak má zprostředkovanou podobu. To, co již bylo praxí dostatečně ověřeno, nemusí být v dalších shodných případech takto ověřováno znovu a vnímání, představování a myšlení tu může praxi plně zastupovat.⁴⁷

Pokud jde o pragmatistickou koncepci praxe, lze se zmínit též o tom, že v teoretickém pohledu pragmatistů na praxi lze najít jistý *circulus vitiosus*. Vysvitne to z této úvahy: Podle Jamese se význam jakéhokoli výroku ověřuje jedinečnou praktickou zkušeností.⁴⁸ Přitom však, jak plyne z Jamesovy doktríny o „čisté zkušenosti“, je jakýkoli výrok konečkonců součástí „čisté zkušenosti“. I praktická zkušenost, o níž James mluví, musí podle něho být též konečkonců součástí „čisté zkušenosti“. Jedna součást „čisté zkušenosti“ prověřuje tedy platnost jiné součásti „čisté zkušenosti“. Přibereme-li k tomu v úvahu ještě Jamesovu tézi, že praxe ověřuje pravdivost nějakého výroku tím, že tuto pravdivost vytváří, dospějeme nakonec k závěru, že jedna část „čisté zkušenosti“ mění jinou část „čisté zkušenosti“.

Podobný závěr lze právem učinit i z názorů Deweyho. Zkušenost je podle něho těsný svazek mezi konáním a trpěním následků tohoto konání.⁴⁹ „Konání“ i „trpění“ (= zkušenost) znamená změnu okolí i činného organismu.⁵⁰ Podle Deweyho není však rozdíl mezi skutečností a zkuše-

⁴⁶ Viz F. C. S. Schiller, *Studies in Humanism*, London 1912, str. 191.

⁴⁷ O praxi jako bezprostředním a zprostředkovaném kritériu pravdy viz Ludvík Tošenovský, *Příspěvky k základním otázkám teorie pravdy*, Státní pedagogické nakladatelství, Praha 1962, str. 95n.; Ludvík Tošenovský, *On the Functions of Knowledge in Practical Activity*, Sborník prací filosofické fakulty brněnské university, roč. XVI – 1967, řada filosofická, B, č. 14, str. 25n.; Ludvík Tošenovský, *Problém marxistického pojetí pravdy*, *Filosofický časopis*, Československá akademie věd, Praha 1967, roč. XV, č. 6, str. 852n. Srov. též Jaromír Janoušek, *Praxe a poznání*, Nakladatelství politické literatury, Praha 1963, str. 219n.

⁴⁸ Viz W. James, *The Meaning of Truth*, New York – London 1927, str. 210 a *Essays in Radical Empiricism*, New York 1922, str. X.

⁴⁹ Viz J. Dewey, *Rekonstrukce ve filosofii*, Praha 1929, str. 69.

⁵⁰ Viz tamtéž.

ností. Zkušenost mění tedy skutečnost (= zkušenost), stručněji: zkušenost mění zkušenost.

Podobný *circulus vitiosus* najdeme i u anglického pragmatisty F. C. S. Schillera. Podle Schillera „... celý svět, v němž žijeme, je zkušenost a není vystavěn z ničeho jiného než ze zkušenosti“.⁵¹ Úkolem praxe, ztotožněné jako u Jamese a Deweyho se zkušeností, je formovat na základě pokusů svět, který je plastický. Svět je však totéž co obsah zkušenosti. Nakonec tedy obdržíme rovnici svět = zkušenost = praxe a dojdeme k závěru, že zkušenost mění zkušenost. Tatáž rovnice nám nakonec vyjde jako závěr ze Schillerových pouček, že zkušenost je experiment,⁵² že lidé mění experimenty svět a že svět je obsah zkušenosti.

Všechna tato klopýtnutí však nic nemění na tom, že praxe je v pragmatismu praxí aktivní, že pragmatismus je filosofií aktivní praxe.

3. Některé otázky aktivity praxe v pragmatismu

Aktivnost pragmatisticky pojaté praxe, která pragmatismus výrazně charakterizuje, vystupuje nejvýhraněněji do popředí u F. C. S. Schillera.

Schiller píše: „... mým nejdůležitějším bodem je, že svět je *plastický* (podtrhl Schiller – K. H.) a že jej můžeme modelovat na základě svých přání...“⁵³ Čínský pragmatista Chu Š', nazývající svou filosofii „*experimentalismem*“ (nebo shodně se Schillerem „*humanismem*“), přirovnává bytí k poslušnému dítěti, které se ochotně podřizuje tomu, abychom je okrášlili a vyšňorili podle svého přání. Jindy pak připodobňuje realitu ke kusu mramoru, z něhož můžeme vysekat jakoukoli sochu; je tvárná, může dostat jakýkoli vzhled, který se nám zlíbí jí dát.⁵⁴

Pohled na svět u „*humanistů*“ Schillera a Chu Š' je ve shodě s Jamesem, Deweyem a jinými pragmatisty voluntaristický. Praxe pak je činnost, jíž mají lidé měnit tvárný svět tak, jak se jim zamane.

Skutečná praxe znamená zasahování do věcí a měnění věcí, nikoli však libovolně. Například výroba nebo experiment může realizovat jen možnosti, jež jsou dány ve vlastnostech věcí a zákonitostech, jimiž se věci řídí. Pragmatismus však přehlíží objektivní charakter těchto možností, těchto vlastností a zákonitostí. Má-li být praxe řízena vědecky, musí se opírat o teorii, která je adekvátním odrazem skutečnosti. Pragmatismus však chápe poznání neodrazově, a proto nemůže vést praxi racionálním směrem.

Podobně jako pragmatistická filosofie i pragmatisticky orientovaná psychologie – behaviorismus⁵⁵ – vyzdvihuje jednostranně praxi. J. B.

⁵¹ Viz F. C. S. Schiller, *Axioms as Postulates, Personal Idealism*, edited by Henry Sturt, London 1902, str. 51.

⁵² Viz F. C. S. Schiller, *Studies in Humanism*, London 1912, str. 191.

⁵³ Viz F. C. S. Schiller, *Axioms as Postulates, Personal Idealism*, edited by Henry Sturt, London 1902, str. 61.

⁵⁴ Viz Chu Š', *Experimentalism*, Spisy, díl II, str. 106–107 – citováno podle Čžan Žu-Siň, *Kritika pragmatistické filosofie Chu Ši*, překlad E. V. Nikogosova, Izdatel'stvo inostrannoj literatury, Moskva 1958, str. 14–15.

⁵⁵ O souvislostech mezi pragmatismem a behaviorismem srov. J. Dewey, *Vývoj amerického pragmatismu*. Otištěno jako dodatek k čes. vyd. *Rekonstrukce ve filosofii*, Praha 1929, str. 179n.

Watson odmítá ve své doktríně vůbec uznat existenci vědomí a člověka líčí jako jen automaticky a pasívně reagujícího na podněty zvenčí. Osobnost pak Watson redukuje na soubor automaticky a nevědomě probíhající návyků, komplex složitých, automaticky probíhající sledů reakcí (jedna reakce, když je vyvolána, vyvolává opět druhou, ta opět další, atd. atd.). Praxe je pak převedena na bezduché automatické pohyby. Takový názor na člověka a jeho praxi je na jedné straně protipólem koncepcí pragmatistické filosofie, kladoucí důraz na subjektivitu člověka a zejména na jeho vůli, na druhé straně je však pokračováním názorů vůdčích představitelů pragmatismu. James ve své psychologii sice budoval více na introspektivní metodě a méně na vnějším pozorování než jiní pragmatisté, avšak i on vyzdvihoval činnost a úlohu zvyku v jednání člověka, na což mohl behaviorismus navázat. James například chápal výchovu především jako organizaci získaných zvyků a tendencí k jednání.⁵⁶ Toto pragmatistické stanovisko zdůrazňující jednání a činnostní návyky bylo zosťeno v psychologii E. L. Thorndika a zejména pak u Watsona. Behavioristické zkruslení praxe ladí s pragmatistickým zdůrazňováním jednání, markantním podceňováním úlohy myšlení a despektem k teorii; rovněž ladí s empiristickou povahou pragmatismu, s jeho plochým empirismem. Watson však uplatňuje některé zásady pragmatismu radikálněji než sami pragmatističtí filosofové. Dospívá se pak k extrémním závěrům (méně již uplatňovaným u modernějších představitelů behaviorismu) a neudiví, že koncepce činnosti v původním behaviorismu je opakem aktivního pojetí praxe, jak je zastávají pragmatističtí filosofové James, Dewey, Schiller aj.

Co do aktivity praxe je někdy pragmatismus srovnáván s marxismem. Max Scheler, který vidí shodu mezi pragmatismem a marxismem v tom, že Marx i pragmatisté jsou zaměřeni proti nazíravosti filosofie, poukazuje zároveň na vyhraněnou protikladnost obou směrů v tom, že pragmatismus učí o svobodě vůle, kdežto marxismus omezuje význam politické činnosti na to, že má být pouhou „porodní bábou“ přísně determinovaného ekonomického vývoje směřujícího k novému komunistickému společenskému řádu.⁵⁷ Scheler proti sobě klade pragmatistický voluntarismus a marxismus mechanisticky interpretovaný v duchu myšlení pravicových ideologů II. internacionály. Tento výklad marxismu měl pokračování ve Stalinově chápání filosofie, s jehož pozůstatky se marxistická filosofie dosud vypořádává. Kritika pragmatistických extrémních názorů na úlohu lidské vůle a aktivity člověka ve vztahu k světu může přispívat k dalšímu rozpracování dialektických kategorií svobody, nutnosti, možnosti a skutečnosti a podobných otázek.

4. Společenský charakter praxe a její pragmatistická koncepce

Pragmatisticky interpretovaná praxe má zároveň i biologický ráz. Pragmatismus koncipuje člověka jako biologického tvora, jehož veškerá

⁵⁶ Viz W. James, *Principles of Psychology*, New York 1918, I, str. 120n.

⁵⁷ Viz Max Scheler, *Die Wissensformen und die Gesellschaft*, Leipzig 1926, str. 273.

činnost se zakládá koneckonců na instinktech. Takto je tedy určována i praxe a chápe se jako biologický, nikoli společenský jev. Dewey výslovně uvádí, že působení člověka na přírodu je determinováno biologicky, že v tomto působení se obráží „inherentní moc životní“⁵⁸. Dewey přitom staví lidské působení na přírodu do stejné řady se zvířecím a nedbá zásadních odlišností.

Praxe člověka se od instinktivního chování zvířat příkře liší, a to tím, že je určována nikoli biologicky, nýbrž společenskými motivy, a tím, že je to na rozdíl od zvířecího nevědomého chování činnost cílevědomá. Praxe se jako společenský jev liší od biologických pochodů v lidském organismu, v jejichž důsledku se mění rovněž něco v okolí člověka, jako je například dýchání a procesy s ním spojené. Zde však jde o nevědomé reflexy; nevědomé reflexní pohyby a změny jimi vyvolané jsou způsobovány bezděčně. Tak je tomu při dýchání za normálních okolností. Avšak například zavedení umělého dýchání je už cílevědomým zásahem do lidského organismu, to už je praxe. Praxe se vždy vyznačuje cílevědomostí a cílevědomost je jedním ze znaků praxe, které ji charakterizují jako společenskou.

Praxe je společenský jev v tom smyslu, že není biologickou záležitostí. Je však společenským jevem i v tom smyslu, že je to činnost kolektivní. Naproti tomu pragmatisté chápou praxi ve shodě s individualistickým laďením své filosofie jako činnost individua a její výsledky.

Pojetí praxe jako individuální praktické činnosti vytýkali pragmatismu jak marxističtí, tak i nemarxističtí kritici. I nemarxističtí kritikové například namítali, že koncepce jednotlivcovy praxe jako kritéria pravdy má nutně za následek subjektivismus, že nutně vede k subjektivizaci pravdy. Pragmatisté se proti podobným výtkám bránili určitou opravou své nauky o pravdě a jejím kritériu. Začli totiž hovořit o interindividuálním ověřování idejí.⁵⁹ Avšak to pochopitelně nemohlo subjektivismus odstranit; i interindividuální ověřování je koneckonců zase jen verifikace individuální, verifikace, kterou provádějí jednotlivá individua. Tím se nemůže zaručit objektivní ověření.

Skutečná praxe však nemá ani pouhý individuální, ani interindividuální charakter. Není záležitostí navzájem izolovaných jednotlivců, ale má společenskou povahu. Ani životní praxe jednotlivce není, jak na to poukazuje Linhart,⁶⁰ pouze jeho osobní praxí, nýbrž je to praxe, které se jednotlivec účastní jako člen určité společenské třídy, který vstupuje do konkrétních historických vztahů. Individuální životní praxe je společensky podmíněna a má společenský dosah, přičemž má tento sociální kontext jak některé třídní, tak i netřídní prvky. Nejde však jen o společenskou souvislost, i sám charakter jednotlivcovy praktické činnosti je povýtce sociální. Složitá motivace jednotlivcovy praktické činnosti, kterou nově dokazují i soudobé teorie sociálních rolí,⁶¹ je dána individuálně psy-

⁵⁸ Viz J. Dewey, *Rekonstrukce ve filosofii*, Praha 1922, str. 69; srov. tamtéž str. 68 a 70.

⁵⁹ Viz W. James, *Pragmatism*, Praha 1918, str. 139. Srov. J. Dewey, *Rekonstrukce ve filosofii*, Praha 1929, str. 120–121. Srov. též sborník John Dewey: *Philosopher of Science and Freedom*, ed. by Sidney Hook, New York 1950, str. 216.

⁶⁰ Viz J. Lingart, *Amerikanskij pragmatizm*, Moskva 1954, str. 115–116.

⁶¹ Viz J. Szczepeński, *Základní sociologické pojmy*. Nakladatelství politické literatury, Praha 1966, str. 57n.

chologicky, sociologicky i biologicky a je ji třeba chápat komplexně s vymezením příslušných proporcí. Problematika povahy a motivace individuální praxe je jak psychologická, tak i sociologická a žádnou z těchto stránek nelze zanedbávat. Studium jejich psychologických aspektů má význam pro psychologii i pro filosofickou antropologii. Pokud pak jde o otázky teorie poznání, je však nejdůležitější sociologická stránka, neboť zákony vývoje praxe jakožto základu poznání spadají převážně nikoli do oblasti psychologie, nýbrž do oblasti sociologie. Individuální zvláštnosti jednotlivcovy praxe, dané jak jeho osobitostí, tak i specifičností prostředí, v němž žije, nelze přehlížet, avšak praxe je základem a kritériem pravdy proto, že praxe je dialektickou jednotou, nikoli pouhým úhrnem jednotlivých případů praktické činnosti u různých lidských individuí.

Podle pragmatismu mohou existovat jen jednotlivá lidská individua, nikoli však společnost jako celek. (Podle Jamese celek fakticky neexistuje, reálné jsou jen části⁶².) Avšak jednotlivá individua nejsou ještě totéž co společnost. Společnost není rovněž suma jednotlivců, kteří do ní náleží. V soulase s tím i praxe společnosti jako celku není sumou praktické činnosti jednotlivců. Představuje určitou strukturu (ovšem strukturu dynamickou a vnitřně rozpornou).

Rovněž společenská výrobní činnost — jako hlavní součást praxe — není součtem výrobní činnosti jednotlivých pracovníků. Jde tu o součinnost celých velkých kolektivů. Výsledky práce jednoho a jedněch pracovníků závisí na výsledcích druhého a druhých, třetího a třetích atd. Přitom v této praktické činnosti je získáváno a ověřováno vědění o věci z nejrůznějších stránek. (Zmíněná komplexnost charakterizuje mutatis mutandis i jiné druhy praxe a projevuje se například i ve vzájemném vztahu experimentu a výroby.) Bylo by lze říci, že praxe jakožto zasahování do objektivní reality vede k všestrannému a objektivnímu poznávání věcí a jeví a je objektivním kritériem pravdy proto, že je jak individuální, tak i kolektivní a že má spolu s momenty jedinečnosti i rysy obecné.

*

Co do pojetí úlohy v životě společnosti bývá pragmatistický názor na praxi srovnáván s názorem Hegelovým. V této souvislosti se uvádějí Leninovy myšlenky, že Hegel ve svém idealistickém chápání praxe vyslovil řadu geniálních dohadů o úloze pracovních nástrojů v boji člověka s přírodou, o praktickém vztahu člověka k přírodě i o elementech třídních vztahů.⁶³ Lenin o Hegelově pojetí praxe též píše: „... není pochyby o tom, že praxe stojí u Hegela jako článek v analýze procesu poznání, a to jako přechod k objektivní (podle Hegela ‚absolutní‘) pravdě“.⁶⁴

Subjektivistické pojetí praxe v pragmatismu vede k závěrům, že taková praxe může též ověřovat jako správné, sankcionovat jako oprávněné i cíle a záměry neušlechtilé a nečestné jednání. Pragmatisté se proti těmto důsledkům brání. Cíní tak například James, který bere v ochranu proti po-

⁶² Viz W. James, *A Pluralistic Universe*, New York 1912, str. 194.

⁶³ Srov. V. I. Lenin, *Filosofické sešity*, Svoboda, Praha 1953, str. 157, 215, 217.

⁶⁴ Viz tamtéž, str. 178.

dobným výtkám výslovně i Schillera a Deweyho.⁶⁵ Povšimněme si repliky Deweyho. Dewey usiluje o vyvrácení takových námitek v knize *The Quest for Certainty* a protestuje proti zvyku slovo „praktický“ – užitě ve filosofii – spojovat se záležitostmi úzkého osobního zájmu.⁶⁶ Pragmatistickému pojetí praxe se má, jak píše Dewey, rozumět tak, že praxe zahrnuje všechny druhy činnosti, jimiž jsou rozšiřovány a zabezpečovány všechny životní hodnoty, včetně šíření ušlechtilých umění a třibení vkusu, činnosti, kterými se zvětšuje význam a cena lidských vztahů atp. Význam slov „praktický“ a „užitečný“ nemá být omezován na záležitosti komfortu, bohatství, fyzické bezpečnosti, policejního pořádku atp. Změní-li se takto chápání praxe, povede to i k tomu, že se změní celý význam morálky.⁶⁷

Dewey tudíž zdůrazňuje, že správně pochopená praxe je činnost, kterou se vytvářejí jakési čisté a ušlechtilé hodnoty, které jakoby měly nadřídni a nepolitický charakter.

Vcelku pak lze v pragmatistickém pojmu praxe najít spolu s melioristickými prvky i prvky přímé apologetiky dané společenské skutečnosti.

Ve srovnání s Hegelovým velkorýsým dialekticko-racionalistickým přístupem ke společenské realitě vysvítá pak tím více ohraničenost pragmatistického pohledu na povahu praxe a na její význam pro společnost.

5. Pragmatistický názor na místo praxe v procesu poznání

Pragmatisté přikládají velký význam praxi v poznání. Praxi nadřazují nad teorii, pokládají ji za ověřovatelku pravdy, a praxe podle nich dokonce pravdu tvoří. Podle Deweyho vzniká poznání v praxi, v činné manipulaci s věcmi; myšlení vzniká z rozporů ve zkušenosti při řešení určité praktické situace.

Naskytá se tudíž otázka, v jakém smyslu lze v pragmatismu hovořit o praxi jako o základu poznání. Obraz o řešení této otázky podávají názory jednoho ze stoupců pragmatismu George Boase (amerického profesora filosofie) v oslavném článku, napsaném k Deweyovým devadesátým narozeninám, *Instrumentalism and the History of Philosophy*. Filosofie je podle Boase odpovědí na vitální otázky. Filosofie není však odraz ničeho. Jako příklad uvádí Descartesův objev analytické geometrie. Descartes prý k němu došel, protože na to měl dosti volného času, objev však nebyl odrazem volného času, a byl-li to odraz něčeho, byl to odraz Descartesovy neobyčejné inteligence.⁶⁸

Boasův názor, že filosofie je odpovědí na vitální otázky, harmonuje s Deweyho názorem, že „filosofie vychází z jakési hluboko a široce založené odpovědi na životní nesnáze“.⁶⁹ Ovšem není to praxe, která by byla

⁶⁵ Viz W. James, *Pragmatism*, Praha 1918, str. 157.

⁶⁶ Viz J. Dewey, *The Quest for Certainty*, New York 1929, 2. Printing, str. 69. Srov. Rekonstrukce ve filosofii, Praha 1929, str. 120–121.

⁶⁷ Viz J. Dewey, *Rekonstrukce ve filosofii*, Praha 1929, str. 31–32.

⁶⁸ Viz sborník John Dewey: *Philosopher of Science and Freedom*, ed. by Sidney Hook, New York 1950, str. 75.

⁶⁹ Viz J. Dewey, *Rekonstrukce ve filosofii*, Praha 1929, str. 46.

základní hybnou silou vývoje filosofie. Dewey sice například uvádí, že potřeby novodobého průmyslu byly ohromným podnětem pro vědecké zkoumání,⁷⁰ avšak vznik a rozvoj novodobého průmyslu byl koneckonců určen rozvojem vědění. Jak se z Deweyových výroků vyrozumívá, stal se novodobý průmysl teprve po svém vzniku impulsem k rozvoji vědeckého poznání. Třebaže tedy pragmatismus pokládá praxi za závažný podnět vývoje poznání, spatřuje nejzákladnější hybné síly vzniku a vývoje filosofie a vědy v idejích a psychologických vlastnostech význačných jednotlivců.

Ve skutečnosti má však teorie koneckonců základ v praxi. Je tomu tak proto, že praxe je základní hybná síla poznání, neboť mu dává smysl, klade mu nejhlavnější problémy a poskytuje mu i mnohé další podněty ke zkoumání. Dále i proto, že výroba, hlavní součást praxe, vyzbrojuje badatele technickými pomůckami bádání. Teorie se však vždy nakonec zakládá na praxi i proto, že praxe vůbec umožňuje existenci lidského poznání. Lidé mohou dosahovat svého lidského poznání (kvalitativně odlišného o podstatně vyššího, než je zvířecí odraz prostředí) a získávat jistotu o tom, zda jejich poznatky jsou pravdivé, jedině proto, že cílevědomě mění okolní prostředí. Cílevědomé přetváření hmotné skutečnosti není vnější (byť nutnou) podmínkou procesu lidského poznávání izolovatelnou od tohoto procesu, nýbrž je s ním ústrojně spojeno.

Praxe je základ poznání i základ smyslového nazírání a myšlení. V pragmatistické koncepci však myšlení, jakoby pohlceno smyslovou zkušeností, ztrácí relativní samostatnost v procesu poznání. Vzhledem k tomu pak nemůže být řeči o jednotě smyslové a rozumové komponenty poznání.

Není bez zajímavosti, že ve spisech pragmatistů můžeme najít místa, kde se přímo brojí proti oddělování teorie od praxe a horlí pro jejich vzájemné spojení. Dewey, maje na mysli toto spojení, píše, že „... akce je srdcem idejí“ a že „experimentální praxe poznání vylučuje věkověké oddělování teorie od praxe“⁷¹. Schiller píše emfaticky proti rozkolu mezi teorií a praxí⁷² a požaduje též například, aby ani na universitách nebyly teorie a praxe úplně rozloučeny.⁷³

Zároveň se pragmatisté brání tomu, aby jejich zdůrazňování praxe bylo vykládáno jako nedoceňování teorie. James tvrdí, že výtka, jako by pragmatismus opomíjel teoretický zájem, je nedorozumění.⁷⁴ Avšak celkový obraz o pragmatistických názorech na problematiku vztahu teorie a praxe a na význam teorie je jiný. Všechny teorie ztrácejí svůj rys relativní autonomie tím, že jsou pojaty instrumentalisticky („... všechny naše teorie jsou nástroje...“⁷⁵ „... teorie se stávají nástroji a ne odpověďmi na záhady, na nichž si můžeme odpočinout;“⁷⁶ pragmatismus se „... obrací ke konkrétnosti, ... k faktům, k jednání a moci,“⁷⁷ uvádí James). To v prag-

⁷⁰ Viz tamtéž, str. 38.

⁷¹ Viz J. Dewey, *The Quest for Certainty*, New York 1929, 2. Printing, str. 167.

⁷² Viz F. C. S. Schiller, *Must Philosophers Disagree?*, London 1934, str. 178, 179, 181.

⁷³ Viz tamtéž, str. 178.

⁷⁴ Viz W. James, *The Meaning of Truth*, New York – London 1927, str. 206–212.

⁷⁵ Viz W. James, *Pragmatism*, Praha 1918, str. 130.

⁷⁶ Viz tamtéž, str. 35.

⁷⁷ Viz tamtéž, str. 34.

matismu souvisí s podceňováním teorie ve vztahu k praxi. Lze to dokumentovat například Jamesovým výrokem, podle něhož nemá být fyzika vědou o hmotě, molekulách apod., nýbrž vědou o způsobech, jak se můžeme zmocnit těles a pohánět je.⁷⁸ S pragmatistickým instrumentalistickým chápáním teorie je spojena i tendence eliminovat obecně teoretickou stránku vědy. Týká se to nejen fyziky, o níž se zmiňuje James, týká se to i jiných přírodních věd a též věd společenských. P. K. Crosser píše o Dewey, že jeho názory jsou ve svých důsledcích zaměřeny proti předmětu přírodních a společenských věd,⁷⁹ jak je tradičně uznáván; bylo by to však možno konstatovat o pragmatismu vůbec. Podobná tendence existuje jak ve vztahu k jednotlivým vědám, tak i ve filosofii; pragmatistická metoda činí některé tradičně uznávané základní filosofické problémy irelevantními.

Vliv takové tendence pragmatismu na vědu nebyl však příliš markantní. Jedině ve Watsonově behaviorismu by snad bylo možno najít její určitou odezvu. Watson ve své behavioristické psychologii programově nechce mít nic společného s filosofií a odmítá, aby filosofie byla metodickým vodítkem psychologie.⁸⁰ To, že Watson chce z psychologie vymýtit filosofií a teoretičnost vůbec, vede k prakticistickým hlediskům. Přes opačná Watsonova přání jsou psychologické koncepce, které razí, poplatné filosofii, a to velmi špatné filosofii, podobné vulgárnímu materialismu z poloviny minulého století. Je ovšem třeba zdůraznit to, že Watsonovy extrémistické názory v psychologii i jeho protiteoretický postoj se v USA setkaly s kritickou reakcí a že byly samým vývojem americké psychologie markantně korigovány. Soudobý trend v americké vědě se vyznačuje zvýšeným úsilím o rozpracování teorie a teoretických východisek (ať už jde o teoretický přístup toho či onoho filosofického ladění).

Teorie představuje podle pragmatismu jednotlivé, navzájem nespojitě hypotézy, vznikající jako reakce na jednotlivou situaci, a jejich pravdivost je určována výsledným úspěchem nebo neúspěchem. Jednotlivé praktické počiny jsou improvizacemi, kterým odpovídá zkusmý charakter příslušných hypotéz. Teorie převedená na jednotlivé hypotézy, jejichž základem je „víra“ a které jsou prostředkem k jednání improvizovanému od případu k případu, není teorií ve smyslu vědecké systematičnosti. S tím pak souvisí i fakt, že jedním z význačných rysů pragmatistické metody je, jak právem uvádí Wells, to, že tato metoda je „*pravý opak plánů a projektů*“ (podtrhl Wells – K. H.)⁸¹.

Na druhé straně jsou výsledky praktických počínů – úspěch či neúspěch – pojímány subjektivisticky a nemohou rozhodovat o skutečné pravdivosti hypotéz, které byly uplatněny při jejich provádění. Zde by bylo lze poukázat na Linhartův výrok týkající se pragmatistického pojetí

⁷⁸ Viz tamtéž, str. 32–33.

⁷⁹ Viz P. K. Crosser, *The Nihilism of John Dewey*, rus. překlad P. K. Crosser, Nihilizm Džona D'žui, Izdatelstvo inostrannoj literatury, Moskva 1958, str. 108.

⁸⁰ Viz John B. Watson, *Psychology from the Standpoint of a Behaviorist*, Philadelphia and London 1919, str. 1.

⁸¹ Viz H. K. Wells, *Pragmatismus – filosofie imperialismu*, Státní nakladatelství politické literatury, Praha 1956, str. 221.

praxe, že totiž pragmatisté popřeli tvořivost činnosti tím, že jí nepřiznali schopnost poznávat⁸².

Ve skutečnosti však teorie nepředstavuje atomizované prostředky praktického jednání a není pouhým bezprostředním doprovodem praxe. V jednotě, kterou teorie spolu s praxí tvoří, představuje teorie relativně samostatnou oblast. Relativní samostatnost teorie spočívá v hromadění a předávání teoretických poznatků, v tom, že poznání vědy směřuje k ucelenosti teorie, což se projevuje například tak, že teorie si klade některé své dílčí problémy, dosud praxí nevytyčené, že tam, kde dosud nejsou dostatečně poznána fakta, doplňuje svoje poznání hypotézami atp.

Jestliže podle pragmatismu není teorie relativně samostatná, neexistuje podle něho v pravém slova smyslu ani jednota teorie a praxe. Přesto však Jim Cork, který líčí Marxova filosofická hlediska jako v základě shodná s pragmatistickými, píše, že jak Marxova filosofie, tak i pragmatismus zdůrazňuje jednotu teorie a praxe.⁸³ Neudržitelnost této identifikace se však projevuje už v konfrontaci s jinými Corkovými názory, uváděnými v témže článku. Cork požaduje naléhavě po socialistech, aby odhodili dialektiku, která je „směšnou a zbytečnou přítěží“⁸⁴. Takovýto postoj k dialektice nemůže být provázen reálným pochopením jednoty teorie a praxe a významu této jednoty. Právě zásada jednoty teorie a praxe patří k stěžejním pilířům marxistické dialektické metody. Corkův negativní vztah k dialektice je zároveň negativní vztah k marxismu jakožto teoretickému základu revoluční přeměny společnosti. Schvalování Marxova učení se pak projevuje jen slovně a je výrazem úsilí transformovat marxismus v duchu pragmatismu. O neserióznosti Corkovy publicistiky svědčí nejlépe i to, že sám Dewey, jehož gnoseologii Cork vyličil jako principiálně shodnou s gnoseologií Marxovou, píše v souvislosti s insinuacemi vůči Sovětskému svazu zvlášť negativisticky o marxistické zásadě jednoty teorie a praxe (označuje dokonce tuto zásadu za podvodný manévr).⁸⁵

K podobnému pragmatistickému stanovisku patří i tvrzení, že se politika nemůže řídit vědeckou teorií. Dewey ve svých invektivách proti marxismu požaduje nebrat společenskou teorii vážně, pohlížet na ni jen „pragmaticky“, jako na pouhá hesla pomáhající určité politické akci.⁸⁶ Deweyho hledisko v těchto otázkách vcelku odpovídá běžným sociálně demokratickým názorům pravicového zaměření.

Nedocenoování teorie se též projevuje v pragmatisticky koncipované pedagogice. Dewey vyzdvihuje důležitost výuky pro povolání.⁸⁷ Projevuje se v tom důraz na praktické, nikoliv intelektuální zaměření výuky a výchovy. Výchovu a výuku zakládá Dewey na své teorii instinktů; na nich

⁸² Viz J. Linhart, *Americký pragmatismus*, Praha 1949, str. 218–219.

⁸³ Viz článek Jim Cork, John Dewey and Karl Marx ve sborníku John Dewey: *Philosopher of Science and Freedom*, edited by Sidney Hook, New York 1950, str. 340, 341.

⁸⁴ Viz tamtéž, str. 350.

⁸⁵ Viz J. Dewey, *Freedom and Culture*, New York 1939, str. 83; viz též str. 93.

⁸⁶ Viz tamtéž, str. 93.

⁸⁷ Viz J. Dewey, *Demokracie a výchova*, přel. Josef Hruša, Praha 1932, str. 421n.; viz též J. Dewey, *O pramenech vychovatelské vědy*, přel. J. Gvardian, Praha 1927. Dodatek 2.: Souhrn úvodu do filosofie výchovy, str. 96.

podle něho spočívá koneckonců všechno chování. Dewey píše, že u dětí existuje instinkt sociální, instinkt mluvní, instinkt tvořivý, instinkt zkumný, umělecký instinkt.⁸⁸ Na instinktech jako na základu má stavět, z nich má vycházet výuka a výchova.⁸⁹ Zároveň buduje Dewey na vyhraněném individualismu – škola má být zaměřena na činnostní instinkty dítěte jako jednotlivce, těžiště školy má být v dítěti jako individu.⁹⁰ Škola má být orientována prakticky a učení pro povolání se má dít v činnosti. Je to zásada učit se činností, mnohokrát uváděná v různých obměnách v Deweyových pedagogických spisech.⁹¹

Důraz na praktickou orientaci školy proti zaměření intelektuálnímu byl ještě jednoznačněji uplatněn u jiného amerického pedagogického teoretika, E. L. Thorndika. Thorndikova teorie výuky a výchovy, nazavující na názory Deweyho, je proniknuta duchem asocianisticky laděného mechanismu. Podstata výchovy a výuky spočívá podle Thorndika v mechanickém tvoření spojů mezi situacemi a reakcemi, jinak řečeno v tvorbě mechanických zvyků. Děje se tak na podkladě jednoduchých zákonů (z nichž hlavní jsou tzv. zákon cviku, zákon efektu a zákon pohotovosti⁹²), stanovených při laboratorním studiu chování živočichů a přenesených na člověka, podle názoru, že učení člověka je jen jemnější formou učení zvířecího.⁹³

Deweyovy i Thorndikovy pedagogické a pedagogickopsychologické názory nabyly velkého vlivu. Poukazování na činnostní stránku a na samostatnost žáků ve výuce a výchově i přihlížení k jejich individualitě bylo korektivem proti přeceňování verbálního způsobu výuky. Deweyova pedagogická teorie není jen výsledkem spekulace, ale je podložena Deweyovým vlastním poměrně rozsáhlým výzkumem.⁹⁴ Přesto však je i toto chápání pedagogiky jednostranné a jeho vliv už zeslábl. Podobně pokud jde o thorndikovské doktríny v pedagogice, sami američtí pedagogičtí teoretikové již před lety konstatovali, že mechanické učení nedoceňující rozumovou složku se neosvědčuje.

K dokreslení toho, jaký byl vztah mezi teorií a praxí v pragmatistické pedagogice, může sloužit zajímavý detail, který najdeme v jednom ze článků Deweyova spolupracovníka Sidneyho Hooka. Podle Hooka po stránce vnějšího projevu „... John Dewey patří mezi nejhorší učitele na světě“⁹⁵.

⁸⁸ Viz J. Dewey, *Škola a společnost*, přeložil Jan Mrazík, Praha 1904, str. 42–43.

⁸⁹ Viz např. J. Dewey, *Mravní zásady ve výchově*, přel. dr. František Pavlásek, Praha 1934, str. 29.

⁹⁰ Viz J. Dewey, *Škola a společnost*, Praha 1904, str. 35.

⁹¹ Viz J. Dewey, *Demokracie a výchova*, Praha 1932, str. 480; J. Dewey, *O pramenech vychovatelské vědy*, Dodatek 2.: *Souhrn úvodu do filosofie výchovy*, Praha 1947, str. 102; J. Dewey, *The Way Out of Educational Confusion*, Cambridge 1931, str. 30n., 35; J. Dewey and Evelyn Dewey, *Schools of To-Morrow*, New York 1915, str. 238, atd.

⁹² Viz E. L. Thorndike, *Educational Psychology*, New York 1913, sv. 2 (*The Psychology of Learning*), str. 1–4.

⁹³ Viz E. L. Thorndike, *Osobitost*, přel. dr. V. Příhoda, Brno 1926, Úvod V. Příhody, str. 9.

⁹⁴ Viz např. *Zpráva o universitní elementární škole*; v čes. vyd. spisu *Škola a společnost*, Praha 1904, str. 85–99.

⁹⁵ Viz S. Hook, *John Dewey – Philosopher of Growth*, *The Journal of Philosophy*, Vol. LVI, No 26: December 17, 1959, str. 1011.

Deweyovsko-thorndikovské pedagogické názory měly ohlas i v předmnichovském Československu. Jde o koncepci význačného českého pedagogického teoretika Václava Příhody a jeho stoupenců, kteří usilovali o prosazení reformy školství, jež by byla inspirována americkým vzorem.⁹⁶ Ve své pedagogické teorii čerpal Příhoda hojně — třebaže ne výlučně — z pragmatismu a navazoval mj. též na psychologické názory Thorndikovy. Příhoda ovšem přistupoval k pragmatismu kriticky a odmítal jeho iracionální prvky. (V období po druhé světové válce přešel pak Příhoda na marxistické pozice.)

Socialistické školství a socialistická pedagogická teorie, zaměřená na výchovu kolektivistického, hluboce vzdělaného a všestranně rozvinutého člověka, je protikladem pragmatistické pedagogické praxe a teorie.⁹⁷ Dnešní změny v našem školství, jejichž předním cílem je spojovat školu stále těsněji se životem, je třeba jasně odlišovat od pragmatického praktikismu. V pragmatistické pedagogice se praktickou činností míní činnost nepodložená teorií, oddělená od teorie a cílevědomého myšlení. Člověk se učí bez náležitého přemýšlení a porozumění věci jen mechanicky a zkusmo, tato činnost má náhodný charakter a úspěchu, pokud k němu vede, dosahuje se jen nahodile. Nejde tu o sepětí teorie a praxe, nýbrž o oddělování praktické činnosti od teorie a od skutečného pochopení. Takové učení praxí nejen nerozvíjí poznání lidí, ale má za následek rutinérství. Dialektické chápání jednoty teorie a praxe znamená prohlubovat teorii na základě praxe a dále rozvíjet praxi na základě teorie. Praktikismus a rutinérství však neharmonují s komunistickou přeměnou společnosti a byly klasiky marxismu-leninismu po zásluze podrobeny kritice.

⁹⁶ Viz V. Příhoda, *Racionalisace školství*, Praha 1930, str. 252. Působení pragmatistické pedagogiky v kapitalistické ČSR rozebírá J. Linhart — viz *Amerikanskij pragmatizm*, Moskva 1954, str. 228n.

⁹⁷ Při výkladu některých aktuálních pedagogických otázek kritizuje pragmatistické pojetí školy např. Vladimír Grulich v článku *Za spojení školy se životem*, *Filosofický časopis*, Československá akademie věd, roč. VIII, Praha 1960, č. 2.